

(*'die in der Nähe anwesende Polizei griff nicht ein'*, verzuchtte de *Sicherheitsdienst*¹) – wel te verstaan: die plundering vond niet plaats omdat er te weinig brood was maar omdat velen in de betrokken wijken geen geld meer hadden om brood te kopen. 'Dat de situatie in de latere jaren verbeterde', was, aldus Pruijt, 'een gevolg van de inschrompeling van het minimumpakket en van de stijging van de inkomens van de laagst betaalde groepen.'²

Die 'verbetering' was slechts van betrekkelijke betekenis: toen men het distributiekpakket wèl kon aanschaffen, betekende zulks voor een aanzienlijk deel van de bevolking tegelijk dat er geen cent over was voor andere dan de vaste en meest noodzakelijke uitgaven. Wij zijn er voorts van overtuigd (al ontbreken alle berckeningen terzake) dat honderdduizenden *de gehele bezetting door* niet in de gelegenheid zijn geweest om tot de aanschaffing van het wekelijkse distributiekpakket over te gaan.

Wat gebeurde met de bonnen die niet gepresenteerd werden?

Een groot deel daarvan kwam op de zwarte markt terecht. Een in '42 in de gemeente Vreeswijk (Utrecht) bij negentig ondersteunde gezinnen uitgevoerd onderzoek toonde aan dat melk, margarine, kaas, suiker en vlees de eerste levensmiddelen waren waarvan men de aanschaffing geheel of gedeeltelijk achterwege liet. De bonnen die daardoor overbleven, trachtte men veelal te ruilen tegen aardappelen en brood, maar 'verreweg de meeste bonnen' werden verkocht – zwart.³ Sommigen verkochten die overtollige bonnen (of bonkaarten) aan kopers van levensmiddelen, anderen aan opkopers van bonnen die er hunnerzijds weer kopers voor zochten. Al in '41 kende elke plaats van enige betekenis een of meer punten waar men die opkopers kon vinden. Uit de gehele situatie vloeide bovendien voort dat de kleinhandel een beperkte hoeveelheid levensmiddelen overhield waarvoor zich geen rechtmatige kopers kwamen presenteren; die levensmiddelen werden dan aan anderen die er wèl het geld voor hadden, zonder bonnen verkocht, maar daarvoor moesten, aldus het Haagse rapport over de uitgaven van acht-en-negentig gezinnen in '43, 'meermalen hogere prijzen (worden) betaald dan de officieel toelaatbare' – voor 'meermalen' lezen wij dan liever: 'als regel'. Het was immers regel dat op de vastgestelde prijs van gedistribueerde levensmiddelen, als men ze zonder bon kocht, een toeslag gelegd werd.

Vaak heeft men gemeend dat de zwarte handel in levensmiddelen in hoofdzaak uitgegaan is van de producenten en handelaren. Dat velen hunner een

¹ *'Meldungen aus den Niederlanden'*, 57 (19 aug. 1941), p. 7. ² B. Pruijt: *Prijsbeheersingspolitiek*, p. 257. ³ Brief, 4 sept. 1942, van de ambtenaar voor sociale zaken van de gemeente Vreeswijk (NSB, 1591).